मन्त्रैकदन्तस्योपाध्यायनकाले "मेदं ते आप्यायताम्" इति पुमन्वयस्याप्याप्यायनश्रवणात् । यत्र च सारस्वतमेधीयायादौ स्त्रिया आत्मनश्च तत्र स्त्रीत्वं विवक्षितम्" ।

उद्देश्यगतसंख्यायास्तु विवक्षा नास्तीति यद्वन्यायग्रन्थे वक्ष्यते एकत्वविवक्षास्थले गदाधरेण धर्म्मिपारतन्त्र्येण एकत्वादेर्यागादावन्वयोऽभ्युपगतः धर्मिणः पशोर्यागान्वये बहुत्वैकत्वस्य स्वाश्रयपशुकरणकत्वस्यानाश्रयपशुकरणकत्वोभयसम्बन्धेन यागेऽन्वय इति तेनोक्तेः ।

एकदंष्ट्र पु० एका दंष्ट्रा यस्य । गणेशे त्रिका० । तस्य परशुरामेणैकदन्तस्योत्पाटनात् तथात्वम् परशुरामेण तद्दन्तस्योन्मूलनकथा च ब्रह्मवै० पु० गणेशखण्डे दर्शिता । शिवपार्व्वत्योः रहसि वर्त्तमानयोर्द्वारपालत्वेन स्थितेन गणपतिना परशुरामस्य शिवं द्रष्टुं अन्तःपुरमध्ये जिगमिषोर्द्वाररोधे कृते तयोः कलहवादसुपवर्ण्य "चिक्षेप पर्शुमव्यर्थं शिवतुल्यं तु तेजसा" इति गणेशं प्रति पर्शुनिक्षेपसङ्ग्रा' निपत्य पर्शुवेगेन छित्वा दन्तं समूलकम् । जगाम रामहस्तं तु महादेववरेण च" इत्युक्त्वा "पपात भूमौ दन्तश्च महान्तं गजसुन्दरम्" इत्युक्तम् अत्र दन्त इत्येकवचननिर्देशात् एकस्यैव दन्तस्य भग्नता प्रतीयते । एकदन्तादयोऽप्यत्र । "'कपिलश्चैकदन्तश्च" गणेशस्तवः ।

एकदण्डिन् पु० एकः केवलः शिखायज्ञोपवीतादिशून्यो वा दण्डोऽस्यास्ति इनि । "यदा हृदाध्यवसितं परं ब्रह्म सनातनम् । तदैकदण्डं संगृह्य सोपवीतां शिखां त्यजेत्" इत्युक्तलक्षणे परिव्राजके । संन्यासी तावत् चतुर्विधः कुटीचकबहूदकहंसपरहंसभेदात् तत्र कुटीचकबहूदकयोस्त्रिदण्डधारणं हंसस्यैकदण्डधारणम् परमहंसस्य न दण्डधारणमिति भेदः । तदेतत् निर्णयसिन्धौ निरूपितं यथा

"कुटीचकोबहूदकोहंसश्चैव तृतीयकः । चतुर्थः परमहंसोयोयः पश्चात् स उत्तमः" हारीतः । आद्यः पुत्रादिना कुटीकारयित्वा तत्रैव वसन् काषायवासाः शिखोपवीतत्रिदण्डवान् बन्धुषु स्वगृहे वा भुञ्जान आत्मज्ञो भवेत् । एतदलाभपक्षपरम् । द्वितीयस्तु बन्धून् हित्वा सप्तागारादि भैक्षं चरन् पूर्वोक्तवेषः स्यात् । हंसस्तु पूर्वोक्तवेषोऽप्येकदण्डः । "एकन्तु वैष्णवं दण्डं धारयेच्चिरमादरादिति" स्कान्दात् । विष्णुरपि "यज्ञोपवीतं दण्डं च रज्जुं गोवालनिर्मिताम् । शिखां यज्ञोपवीतं च नित्यं कर्म परित्यजेत्" अयमप्येकदण्ड एव । ये तु शिखोपवीतादित्यागमभिप्रेयास्ते कुटीचकादिपराः । यत्तु मेधातिथिः "यावत्स्वस्त्रयो दण्डास्तावदेकेन वर्त्तयेदिति" । तदपि तत्परमेव । यज्ञातिः "चतुर्णां भिक्षवः प्रोक्ताः सर्वे चैव त्रिदण्डिनः" इति तत् वाग्दण्डादिपरं न यष्टिपरम् । "वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कर्मदण्डस्तथैव च । यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डीति चोच्यते" इति मनूक्तेः । तस्मात् परमहंसस्यैकदण्ड एव । सोऽप्यविदुषः । विदुषस्तु सोऽपि नास्ति । "न दण्डं न शिखां नाच्छादनं चरति परमहंस" इति महोपनिषदुक्तेः "ज्ञानमेवास्य दण्ड इति" वाक्यशेषाच्च । यत्तु यमः "काष्ठदण्डो धृतो येन सर्वाशौचानवर्जितः । स याति नरकान् घोरान्महारौरवसंज्ञकानिति" तद्वैराग्यं विना जीवनार्थं संन्यासपरम् । "एकदण्डं समाश्रित्य जीवन्ति बहवो नराः । नरके रौरवे घोरे कर्मत्यागात्पतन्ति ते" इति स्मृतेः । यज्ञाश्वमेधिके "एकदण्डी त्रिदण्डी वा शिखी मुण्डित एव वा । कामायमात्रसारोऽपि यतिः पूज्योयुधिष्ठिरेति" तस्यापि पूर्वोक्ता व्यवस्था ज्ञेया । "त्रिदण्डी एकदण्डी वेति" बौधा० "चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् ब्रह्मविद्यापरायणः । एकदण्डी त्रिदण्डी वा सर्वसङ्गविवर्ज्जितः" चतुर्विंशतिमतञ्च व्यवस्थितविकल्पाश्रयणात् कुटीचकबहूदकविषयम् इति शङ्कराचार्य्यमतानुसारिणः । रामानुजमतानुसारिणस्तु त्रिदण्डधारणभेदाचरन्तः सम्प्रदायाचारो व्यवस्थाभेदक इति कल्पयन्ति । एतेषां शिखायज्ञोपवीतधारणमपि वैकल्पिकम् । "शिखी मुण्डी वेति" गौतमस्मरणात् "मुण्डीमनोऽपरिग्रह" इति वसिष्ठस्मरणात् । "सशिखान् केशान्निकृत्य विसृज्य यज्ञोपवीतमिति" काठकश्रुतेः "कुटुम्बपुत्रदारांश्च वेदाङ्गानि च सर्व्वशः । केशान् यज्ञोपवीतञ्च त्यक्त्वा गृह्णीयान्मुनिः" वाल्मीकोक्तेः मिता० । एतदपि कुटीचकबहूदकविषयकम् व्यवस्थितविकल्पाश्रयणेनावगन्तव्यम् । अत्र प्रसङ्गात् यतिधर्म्मा उच्यन्ते ते च मिता० दर्शिता यथा

"वनेभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः । एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत्" या० ।

"काषायी मुण्डः त्रिदण्डी सकमण्डलुः पवित्रपादुकासनवन्यामात्र" इति देवलः । शौचार्थं कमण्डलुरहितश्च भवेत् । एकारामः प्रव्रजितान्तरेणासहायः सन्यासिनीभिः स्त्रीभिश्च 'स्त्रीशार्द्धे" इति शौचार्थेन स्त्रीशामपि प्रव्रज्याकरणात् । तथा च दक्षः "स्त्रीभिश्चु-